

Kirde-Euroopa sõjajärgsed linnasüdamed taastamise ja uuenemise vahel

See on põnev ja viimasel ajal kogu Euroopas mõtteainet pakkunud¹ teema, mille üle arutas esinduslik seltskond kunstiajaloolasi, arhitekte, linnauurijaid ja ajaloolasi VIII Kirde-Euroopa ajaloo ja kultuuri konverentsil Tallinna Linnaarhiivis 15.–17. septembrini 2011. Saksa ajaloolane, Szczecińi ülikooli Ida-Euroopa ajaloo professor Jörg Hackmann korraldab neid konverentsi koostöös Tallinna Linnaarhiivi, *Academia Baltica* ja *Aue Säätiö*´ga.² Ruumiline keskkond oli vaatluse all esmakordselt. Ehkki Jörg Hackmann palus siinkirjutajal koos Marc Schalenbergiga Berliini Tehnikaülikooli suurlinnauuringute keskusest teha konverentsi lõpus kokkuvõtted, ei suuda alljärgnev olla neutraalne ülevaade räägitut, vaid on pigem kuuldu põhjal omapoolne teemade edasiarendus.

Põhiosa konverentsi ettekannetest käsitles Teise maailmasõja järgset perioodi. Vaid kunstiajaloolane **Katja Bernhardt** Berliini Humboldti ülikoolist tegeles 1930. aastate linnauuenduse kui vanalinna tervendamise Stettini/Szczecińi näitel. Kuna muidu hargnesid mõtted kogu aeg muinsuskaitse ekspertteadmise ja linnaruumi poliitilise hõlvamise vahel, siis siin oli oluline teadvustada, kuidas muinsuskaitse ideoloogia arenes paralleelselt sujuvama liikluse läbi-

laskevõime, saneerimise, valgustusolude jm. praktiliste aspektidega.

Raudsest eesriidest väljapoole jäänud linnade sõjajärgne taastamine kulges ilma suuremate poliitiliste paineteta ajaloolisuse ja moderniseerimise vahelises dialoogis, nagu näitas Hamburgi *Nikolaikirche* näitel **Georg Wagner-Kyora**. **Manfred Finke** mure oli, et Lübecki uuem arhitektuur, nagu *Gründerviertel*´isse hiljuti kerkinud ühiselamu, ei arvesta ajalooliste krundipiiridega ega sellest johtunud sõjaeelse hoonestuse liigendatud mahtudega. Meil on viimane nähtav vanalinna uushoone, De la Gardie kaubamaja aga kindlalt kinni 1960. aastatel Itaalias ja Prantsusmaal kujunenud nn. *typo-morpho* koolkonnas, millest siis nüüd Lübeckis taganetakse.

Muinsuskaitse sajandipikkusest aeglasest enesekehtestamisest sõjast puutumata jäänud Stockholmis rääkis **Håkan Forsell**. Kui ta jõudis selleni, kuidas 1950. aastatel suured kvartalid uusaegset linna Sergeli turul maha võeti, andmaks teed maa-aluse transpordisõlme, pilvelõhkujatega ärikvartali ja legendaarse Peter Celsingi kavandatud *Kulturhuset*´i rajamisele, siis tuli mulle meelde Stockholmi eeskujuga samuti tihedalt hoonestatud Pariisi uuendamisele Les Halles´i metrooristmiku ja *Centre Pompidou*´ga. Neist aga ehitus hõlpsasti sild Peterburi Euroülikoolis õpetava **Ljubov Kudrjavceva** ettekandeni, mis käsitles kinnisvaraarenduse survet Sankt-Peterburgis. Ta oli väga murelik uusehitiste, eriti tornmajade pärast, kuid illustreeris oma ettekande siiski kõige nõretavamalt romantiliste ilupiltidega keiserlikust pealinnast. Ent Stockholm ja Pariisiga sarnaselt tihedalt korralike majadega hoonestatud ja sõjas vähe kannatanud linnasüda tahab Piiteriski elupulsi hoidmiseks üksikuid staararhitektide ekstravagantseid arendusi, mille lubamine on valuline protsess. Ettekandja loetles hulga Piiteri arhitektuuri printsiipe, nagu üks torn igas sajandis, mille puhul ta ei osanud küll vastata, mis alusel need legitimeeritakse. Tore, et ta sattus paneelis istu-

¹ Näiteks ilmus äsja: Living with History 1914–1964. Rebuilding Europe after the First and Second World Wars and the Role of Heritage Preservation. La reconstruction en Europe après la Première et la Seconde Guerre mondiale et le rôle de la construction des monuments historiques. Eds. Nicholas Bullock & Luc Verpoest. Leuven University Press, 2011. Hamburgi ülikoolis toimus septembris 2009 Tallinnaski esinenud Georg Wagner-Kyora ettevõtmisel konverents: Wiederaufbau der Städte: Europa seit 1945. Rebuilding European Cities: Reconstruction-Policy since 1945, mille kogumik peaks ilmuma 2012.

² Vt. ka varasemate konverentside kohta Tunas: L. Kõiv. Kirde-Euroopa ajaloo III rahvusvaheline sümposium Tallinna Linnaarhiivis, 2001, nr. 2, lk. 147–152; Viies rahvusvaheline Kirde-Euroopa ajaloo ja kultuuri sümposium Tallinna Linnaarhiivis, 2005, nr. 1, lk. 146–149; J. Kreem. Kirde-Euroopa ajaloo ja kultuuri sümposium Tallinna Linnaarhiivis, 2008, nr. 1, lk. 151–153.

Gdańsk. Repro

ma kõrvuti Riin Alataluga, kes eelmisel aastal Brasiilias UNESCO maailmapärandi komitees oli peamine Venemaa survestaja Gazpromi Ohta torni suhtes, mis nüüd lubatakse ehitada linnast välja.

Kui Sankt-Peterburgi uusehitustes on kohati kvaliteetarhitektuuri ambitsiooni, siis Kaliningradist rääkinud **Bert Hoppe** (Berliin) jutust selgus, et seal eksisteerivad koos eklektiline Lääne-Euroopa vanalinna stiil, mis ulatub sõrestikarhitektuurist maneristlike voluutidega tellisviiludeni, hilisjuugendlike ärihoonete stiil ja Abu Dhabis nähtust inspireeritud kõrghoonete kobar.

Konverentsi tuumik käsitles aga valdavalt neid linnu, mis jäid pärast sõda idablokki ehk Jalta varju, kui laenata väljend tuntud poola kunstiajaloolaselt Piotr Piotrowskilt.³ Muudetud piirid ja väljavahetatud elanikkond, kes kehtestab oma rahvusliku narratiivi ja eitab varasemat ajalugu ning hakkab seda tunnustama alles pärast külma sõja lõppu 1990. aastatel, on iseloomulik nii Viiburile (**Petri Neuvonen**), Narvale (**Andres Toode**), Vilniusele (**Alvydas Nikžentaitis**), Kaliningradile, Gdańskile (**Jacek**

Friedrich), Wrocławile (**Gregor Thum** Seattle'ist) kui ka Szczecińile (**Szymon Piotr Kubiak**). Mäletan, kui tragikoomiliselt mõjus Gdańskis rokokoolik Poola kuninga ratsamonument, mille Ukrainale antud Lvovist ära aetud poolakad olid kodulinnast kaasa võtnud, et uueks koduks saanud saksa kaupmeeste linna natukegi omale poolalikumaks seada. Kui Narva endale saamine oli nii väike võit, et see ei vajanud erilist arhitektuurset suurustlemist, siis Königsbergi Kaliningradiks ümberehitamine oli palju võimsam väljakutse. Pole ime, et sinna nähti ette uus linnasüda Moskva ülikooli moodi Nõukogude maja kõrghoonega keskel, valmis saadi küll vaid VDNH väikevenna väravad.

Ettekandeid kuulates meenus mulle ikka ja jälle 1980. aastate lõpu prantsuse-saksa arhitektuuriajaloolaste suurprojekt Jean-Louis Coheni ja Hartmut Franki juhtimisel, mis käsitles nende kahe maa piirialade vastastikust okupatsiooniarhitektuuri Teise maailmasõja ajal ja järel. Tulemuseks oli, et okupatsiooniarhitektuuri iseloomustab alati suurustlemine, mida on vaja nii endale hõivatud ala seedimiseks kui ka kohalikele ja kolmandatele oma võimu näitamiseks.⁴

³ P. Piotrowski. In the Shadow of Yalta. Art and the Avant-garde in Eastern Europe, 1945–89. Reaktion Books, London, 2009.

⁴ J.-L. Cohen, H. Frank. Architecture in occupied France and Germany (1940–1950). – Casabella, nr. 567, 1990, Aprile, lk. 61–63.

Tartu Ülikooli Narva Kolledži makett. Repro

Idabloki iseärasuseks on aga ebakindlus, kas vallutatud alad jäävad ikka kätte, mistõttu ei juleta vaieldavais linnades kohe usinalt ehitama hakata. G. Thum rõhutas Wrocławis näitel, et Poola riik tegeles esimestel sõjajärgsetel kümnenditel valdavalt kirikute restaureerimisega ja lasi vanalinnal kui tavalisel elurajoonil aeglaselt kuhtuda.

Vähestel juhtudel kasutati võõra pärandi seeditamiseks modernismi, nagu Szczecińis, ja kindlasti esindab moderniseerimist Varssavi vanalinna alla rajatud autotunnel (**Jerzy Kochanowski**), sest tegelikult on olnud Ida-Euroopa igihaljas probleem oma mitte nii suurejoonelise rahvusliku ajaloo suuremaks kirjutamine mälestisi rekonstrueerides, s. t. neid võimsamatena kui kunagi varem üles ehitades. Neid probleeme lahkasid **Arnold Bartetzky** Leipzigi ülikooli Ida-Euroopa ajaloo ja kultuuri uurimiskeskusest ning naljatamisi Poola Krista Kodreks kutsutud Gdański ülikooli kunstiajaloo professor **Małgorzata Omilanowska**. Bartetzky alustas juba keskajal pooleli jäänud Kölni Toomkiriku lõpuni ehitamisest kui Napoleoni-vastaste sõdade järgse Saksamaa rahvustunde loomisel olulisest pidepunktist. Teise maailmasõjaga sada kilomeetrit lääne poole nihutatud Poolas tegeleti kogu külma sõja perioodil saksa vanalinnade poolastamisega, millest tuntud inglise kunstiajaloolane Matthew Rampley on oma kursusel Eesti Kunstiakadeemias palju rääkinud. Sõjas purustatud Varssavis ei ehitatud üles mitte ainult vanalinna, kus fassaadikoopiate taha kerkisid kaasaegsed elamud, vaid tühjusest tõusis ka kuningaloss. Ent kommunistlikku Poolat ja Franco Hispaanias võrrelnud Madridi ülikooli teadlased **José Faraldo** ja **Carolina Rodríguez-Lopez** leidsid, et nendega võrreldes polnudki poolakad nii rahvuslikud.

Selles kontekstis ei imestagi nii väga nõu-

kogudejärgsel perioodil Riias üles ehitatud Mustpeade maja ja Vilniuses äsja kerkinud Leedu suurvürstide palee üle. Peamiselt Saksaamaalt korjatud rahaga ehitatud Riia Mustpeade maja ei kuulu läti rahvuslikku narratiivi ja peegeldab seega pragmaatilist rahvusülest ajalugu. Tuntud läti arhitektuuriajaloolane Jānis Krastiņš korraldas tee sillutamiseks isegi ICOMOS-i Riia deklaratsiooni, mille järgi on rekonstrueerimine küll taunitav praktika, aga kui vahel väga vaja, siis ikka tohib ka. Ma julgen kahelda, kas Riia Mustpeade maja on nii tähtis. See ei kannu ju kaasaegse Läti jaoks ühtegi kesket ideed peale Euroopasse kuulumise ja esindab vaid ilusa kestana formalistlikku kunstiajalugu. Mustpeade maja tõi kaasa uued linnaehituslikud arengud Riia vanalinnas, kus stalinistlikud majad kui ilusad ja tugevad jäeti alles, lammutati aga 1960. aastate modernistlik polütehnilise instituudi laiendus kui kole ja ettejääv. Rahvusülese ajaloo seisukohalt on huvitav, et nii Riias kui ka Tallinnas integreeriti pärast sõda saksa pärand läti ja eesti rahvusliku narratiiviga, sest nii oli hõlpsam vastustada sovetiseerimist. See oligi üks probleeme Riia muinsuskaitse piiride kujunemist uurinud prantslase **Eric Le Bourhis**' ettekandest. Kui tavaliselt ollakse harjunud prantslaste umbkeelsusega, siis see Pariisi mainekas *l'École des hautes études en sciences sociales*'is doktorikraadi kaitsnud noormees pidas ettekande saksa keeles, lobises laitmatus inglise keeles ja oli kasutanud lätikeelseid allikaid ning Villem Raami ja Dmitri Brunsu tsiteeris vene keele vahendusel.

Salvījus Kulevičius rääkis, kuidas Vilniuses ilma adekvaatsete allikateta 18. sajandist alates varemeis olnud palee taasehitati, ajaloos vabalt sobrades. Majal kunagi olnud poola ja rootsi kuningasugude sümbolika asendati lihtsalt leedulastele omasemate vappidega. Hea vähemalt, et nad oma uusehitise vanadest varemetest lahku ehitasid. Teine suhteliselt positiivne külg selle võltsmaja juures on tema paiknemine katedraalinurga taga, nii et linnaehituslikult ta suurt kuhugi ei paista. Palee ehitamine olevat lõhestanud leedu ühiskonda nagu meie sambasõda, kus rahvuslikult meeletatud poliitikud ei taibanud, et kunstiliselt küündimatu lahendus pigem haavab kui austab Vabadussõja mälestust. Spetsialistide ringis kogusin tunnustust, et kuidas teie Eestis küll olete suutnud hoiduda sellest piinlikust mälestiste ülesehitamisest. Ma ei hakanud rääkima, et meil ka Nõukogude ajal ehitati oletuslikult tornid Narva ja Kuressaare linnusele, sest lee-

dulaste toonase Trakai lossi püstitamise kõrval olid need nii väikesed valed.

Kõige dramaatilisemalt on lahvatanud taas-tamisküsimused Berliini lossi ümber, mida käsitleb New Yorgi Linnaülikoolis õpetav, välisleedulastest põlvnev **John Maciuika**. Kui 1950. aastal kommunistid *Altes Museum*’i vastas asunud lossi varemed õhku lasid, siis 1970. aastatel kerkis krundi ühe serva peale idasakslaste *Palast der Republik*. See on asbesti sisaldamise ettekäändel lammutatud ja lossi mahtu on aastaid markeerinud kangas. Kas sajandeis kujunenud Preisi kuningate loss uuesti üles ehitada, ei suuda sakslased kuidagi otsustada, ja kui, siis kuidas, kas koopiana vanast, poolenisti uuena või täiesti moodsana. Linnaehituslikult on selge, et koht ei peaks jääma tühjaks. Maciuika tõi esile ühe tuntuma saksa 20. sajandi arhitektuuriajaloolase Winfried Nerdingeri positsiooni üllatusliku muutumise rekonstruktsiooni pooldajaks, nähes selle emotsionaalseid väärtusi.⁵

Rahvusülese ajaloo omaksvõtmise taga väljavahetatud elanikkonnaga linnades ei ole mitte ainult poliitilise surve lõdvenemine, vaid ka majandusliku kasu ootus – tunnustades sakslaste või soomlaste kunagist panust, on suurem lootus investeringutele, mida hädasti vajavad kõik need suhteliselt räämas linnad. Ent Petri Neuvonen tõi välja, et kui Putin isiklikult on käskinud eraldada raha sõjas ja sellejärgses hooldamatuses kannatada saanud Alvar Aalto maailmakuulsa funktsionalistliku raamatukogu restaureerimiseks, siis paralleelselt on Viiburisse kerkinud ka mitmeid uusi venelust ülistavaid monumente. Oluline on ka nendes linnades juudi pärandi tunnustamine, kelle jaoks näiteks Vilnius oli Põhjala Jeruusalemm. Uut, mitte leedustavat, vaid kõigile ühes linnas toimetanule ruumi jätvat multikultuurset kunstiajalugu on uumas kirjutuses näidanud Laima Laučkaite 20. sajandi alguse Vilniuse kunsti käsitus.⁶ Wrocławis on sünagoog hiljuti restaureeritud, kuid juute pole, mistõttu hoone toimib lihtsalt jõukama keskklassi linnaosas multifunktsionaalse kultuurimajana. Wrocławis tahetakse saksapärasuse kaudu küll eristuda oma ürgpoolalikkusele rõhuvatest konkurentidest Varssavist ja Krakowist, kuid kunagise Saksa keisri kuju kohale püstitati hiljuti Poola kuninga Bolesław I Chrobry oma.

Tallinnat käsitles Eesti Kunstiakadeemia teadur **Epp Lankots**, kes on uurinud, kuidas sobivad kokku musealiseeritud linnaruum ja elus vanalinn, kuidas on toimunud siin võõra saksa linnaruumi kodustamine eestlaste poolt ja kuidas isegi enesekolonisatsioon selleks appi on võetud, kuidas moderniseerimine on üritanud liiga suurt pärandit teelt pühkida ja kuidas postmodernismi *city*-i halus vanalinnas mitmekihilise elu väärtusi märkas. Samuti avas ta Tallinna vanalinna turististamise tagamaid.

Teine Tallinnat puudutav ettekanne, mille pidas **Riin Alatalu** linna kultuuriväärtuste ametist, võttis appi Cesare Brandi lakuuni teooria ja uuris võimalusi delikaatseks aukude täitmiseks vanalinnas (Harju tänav jm.). Eraldi tähelepanu osaliseks sai muinsuskaitseametnike hirmu teke kaasaegse arhitektuuri ees ja printsiipide puudumine bastionaalvööndi hoonestamisel.

Loomulikult ei pakkunud konverents lahendusi tõstatatud küsimustele, kuid ärgitas linnasüdames toimetamise üle edasi mõtlema. Vägevamaks taastatud monumentide üle tundsid kõnelejad küll põlgust, kuid püüdsid mõista ka neid populistlikke ajaloo suuremaks kirjutamise taotlusi.

Mart Kalm

⁵ W. Nerdinger. *Geschichte der Rekonstruktion – Konstruktion der Geschichte*. Prestel, München, 2010.

⁶ L. Laučkaite. Art in Vilnius 1900–1915. Baltos lankos, Vilnius, 2008. Autor seletab oma uurijapositsiooni kujunemist: L. Laučkaite. Writing the Art History of City. From Nationalism to Multiculturalism. – Kunstiteaduslikke Uurimusi 2010, kd. 19/3-4, lk. 71–85.